



Religiooni patopsühholoogia AÜ religiooniantropoloogia 2009 Lembi Riistan

HARMSI KLASSIFIKATSIOON

Uurimused on näidanud, et laste arusaamad usuvallas ei suurene mitte ainult kvantiteedilt, vaid ka kvaliteedilt, läbides seejuures mitmed astmed. Täpne vanus, millal konkreetne laps ühelt astmelt teisele astub, sõltub tema intelligentsist, motivatsioonist ja paljudest teistest faktoritest, kuid kasvamise faase endid võib küllalt akuraatselt kirjeldada. Ühe kõige varasematest katsetest selles vallas tegi 1944. aastal **Harms** ("The Development of Religious Experience in Children", - American Journal of Sociology, nr. 2, 1944). Ta palus küllalt suurel arvul Ameerika lastel joonistada pildi, milline Jumal nende arvates välja näeb ning pildi tagaküljele kirjutada oma arvamuse selle kohta, milline on nende meelest Jumala olemus. Kui lapsed veel kirjutada ei osanud, panid õpetajad nende suulised repliigid kirja. Materjal klassifitseeriti ja selle põhjal eristas Harms *usulise kasvu 3 tasandit*.

A. Muinasjuttude tasand, tavaliselt 3. ja 6. eluaasta vahel, mil ei tehta vahet usu ja muinasjuttude vahel ning aktsepteeritakse mõlemaid võrdselt usaldavalt. Jumal kuulub heasüdamlike hiiglaste hulka ja Piiblis kirjeldatavad imed on segi nõiduse ja maagiaga. Nõnda on see sellepärast, et laste kogemus maailmast on veel väga väike ja nad ei ole veel õppinud, missuguste tingimustega on limiteeritud see, mis on tõesti võimalik. Kujutlusvõime uitab seetõttu vabalt ning kujuteldu samastatakse reaalsusega. Lapsed aktsepteerivad igasuguseid ideid, mis neile ette pannakse, olgu siis usulises või muus mõttes, ilma vastuväideteta.

B. Realistlik tasand, umbes 7. - 12. eluaasta vahel. Laste usuline mõtlemine on mõjustatud faktist, et nad on hakkanud kiiresti tundma õppima materiaalse

maailma olemust. Sel tasandil ollakse huvitatud kõikvõimalikest asjadest ning sündmustest ja püütakse mõista nende olemust. Sage on küsimus “Kas see on tõsi?” või “Kas see on tõesti juhtunud (ajalooliselt)?” Reaalne on nende jaoks see, mis on materiaalne ja ajalooliselt tõene. Jumalast mõtlevad nad kui antropomorfsest isikust, kes maailma otseselt ja füüsiliselt mõjutab.

C. Individualistlik tasand, millele jõutakse umbes 12. eluaastaks ja mis jätkub läbi teismee. Harms leidis siin, et religioosete probleemide tõlgendused varieeruvad väga suuresti. Üks osa tema poolt küsitletuist omas isiklikku ja müstilist lähenemist usule, mis näeb Jumalat mitte kui gigantset ja piltlikult kujutletavat füüsilist jõudu, vaid kui vaimset olendit, kellega on võimalik astuda personaalsetesse suhetesse.

Harms märkis ka, et kuigi kõik lapsed läbivad 2 esimest usu kujunemise taset, et jõua sugugi kõik kolmandale astmele. Ta kommenteeris, et usulise arengu tempo on palju aeglasem kui teiste kogemusvaldkondade areng ning tundub, et mitte kõik lapsed “ei lõpeta religioosse arengu kursust”. Võib olla tõsi, et teaduse- ja tehnikamaailma saavutused mõjutavad neid jääma realistlikule tasandile ning et usuõpetuse üks ülesanne on aidata neil jõuda pesonaalsele (individualistlikule) tasandile, mil tõeline religioosne mõtlemine välja kujunema hakkab.

Teised uurijad on antud klassifikatsiooni kiitvalt hinnanud, kuid tegemist on siiski üsna laias laastus antud jaotusega.

Detailsema uurimuse selles vallas on teinud

RONALD GOLDMAN.

Sellel uurimusel on juba otsustav mõju usuõpetusele ja selle arengule. Niisiis, Goldmani raamat “*Religious Thinking from Childhood to Adolescence*” (1964) on väga oluline.

Enne seda aga peaksime peatuma **Jean Piaget’l** ja tema raamatutel “*The Child’s Conception of Causality*” (1929, 1930) ja “*Logic and Psychology*” (1953), kus ta on kirjeldanud erinevas eas lastele omaseid mõtlemistüüpe.

Nimekas prantsuse-šveitsi psühholoog Piaget (1896-1980) on meie sajandi juhtiv õpetlane, kes on mõjutanud meie nägemust lastest. Meil kõigil on mingil määral tahtmine vaadelda lapsi kui täiskasvanuid miniatuuris (möödunud sajandil oligi see valitsevaks reeglaks), nüüd aga teame, et laste nägemus maailmast on täiskasvanute omast täiesti erinev ja et nad lähtuvad teistest reeglitest, kui langetavad otsuseid enda ja oma eakaaslaste käitumise kohta - täpselt samamoodi aga ka muude situatsioonide kohta.

Piaget määratles 4 laste põhilist arenguastet:

1. sensomotoorne periood (sünnist ligikaudu 1,5 – 2. eluaastani), mil lapsed “loovad” endale isikliku maailma, mis taandub nende füüsilise rahulolu hetkesoovidele. 4-12 kuu vanuses hakkavad nad enam tähelepanu pöörama füüsilisele keskkonnale. 2. eluaasta algul suunab uudishimu neid eksperimenteerima, et välja selgitada, mis suhtes on objekt või sündmus uus. Tänu sellele ja mälu arengule koguneb lastel hulk kogemusi. Algul talletuvad need mälus mootorsete tegevusskeemidena, hiljem aga jäädvustatakse need juba kujundlike skeemidena. Tänu sellele suudab 9-kuune laps taibata, et hetkel mittenähtavad esemed ei lakka sellepärast olemast, et ta neid praegu ei näe. Piaget: lapsel on tekkinud esmane permanentsuse tajus.

Selle perioodi lõpuks on lastel kujunenud piisavalt kujutlusi ja infot, et nad hakkavad ette kujutama oma potentsiaalseid toiminguid neile tuttavate objektide ja nähtustega, suudavad ette näha ka mõningate toimingute tagajärgi ja sooritada mõtteliselt katse-eksituse eksperimente.

2. Operatsioonide-eelne periood (ligikaudu 2.-7. eluaasta). See algab siis, kui lapsed hakkavad objektide või sündmuste tähistamiseks kasutama *sümboleid*. Areneb kõne ja mõtlemisvõime, nad mõistavad tasapisi, et sõna kui sümbol ja sellele vastav objekt ei pea sugugi koos esinema. (Laps sõidab põrandaharjaga mööda põrandat ja teeb traktori häält.) Nende mõtted ja arutlused on suunatud eelkõige neile endile, selle astme algusaastatel ei suuda nad kohanduda teiste vaadetega ega tõenäoliselt isegi ette kujutada, et teistel võiksid olla mõtted, mis nende omadest erinevad – selle astme eripäraks on jätkuv egotsentrilisus. Nimetatud astme lõpuosas võivad neil hakata kujunema mõningased arusaamad, et inimestel võivad ühe ja sama asja kohta olla erinevad mõtted ja tundmused. Sel astmel ei suuda nad liikuda mõttes tagasi ega uuesti arutleda mõne protsessi või mõiste üle. Neil on kalduvus keskenduda mingi asja ühele karakteristikule, pööramata tähelepanu teistele, võib-olla palju olulisematele omadustele. Nad ei ole veel võimelised loogiliseks arutluseks isegi mitte konkreetsete mõistete piires.

3. Konkreetsete operatsioonide periood (ligikaudu 6.-12. eluaasta). Hakkab arenema loogiline mõtlemine, mis teeb võimalikuks näit. matemaatiliste operatsioonide sooritamise. Laste maailmanägemise enesekesksus väheneb järkjärgult, nad hakkavad üha enam tajuma ja mõistma teiste mõtteid ja arvamusi. Ikka veel on neil raskusi abstraktse mõtlemisega, hüpoteeside püstitamise ja kontrollimisega.

4. Formaalsete operatsioonide periood (11.-16. eluaasta).

Sellele tasemele jõudnud laps on võimeline loogiliselt mõtlema mitte ainult oma vahetu keskkonna objektide ja sündmuste piires, vaid ka abstraktsetes kategooriates. Ta suudab püstitada hüpoteese ja neid kontrollida. Areneb võime opereerida hüpoteetiliste lahenduste või lahenduskäikudega: see võimaldab läbi

mängida nii oma võimalused kui ka hakata nägema vastuolusid teiste inimeste arutlustes.

Hilisemad uurimused juhivad tähelepanu Piaget' teooria kahele puudusele:

- 1) see käsitleb täiskasvanud inimese tunnetustegevust liiga kitsapiirilisel. Lisaks mõtlemise muutumisele teaduslikuks ja loogiliseks toimuvad nooruki täiskasvanuks saamisel veel olulised muutused konteksti tajumises, kõlblises arutluses jt.*
- 2) Kognitiivne areng ei piirdu siiski formaalsete operatsioonide taseme saavutamisega.*

Nii on hakatud kõnelema täiendavast viiendast intellekti arenguastmest. Nt Perry uuris 1981. aastal üliõpilaste arutlusvõime arengut ja leidis, et nad läbivad õpingute kestel tervelt 9 vaheastet. Perry uurimus kirjeldab noorte mõtlemisviisi muutumist liikumisena äärmuslikult absolutismilt (igale probleemile on korrektne lahendus) probleemide pragmaatilisema nägemuse suunas (lähtumine isiklikest väärtushinnangutest, paindlikum lähenemine kõige erinevamate probleemide käsitlemisel).

XX saj lõpu uurimused on esile toonud veel asjaolu, et vaimset arengut mõjutavad ka soolised erinevused. Noormehed kalduvad neidudest palju rohkem vaidlema ja oma seisukohtade eest võitlema, neiud aga võtavad sageli arutletavaid probleeme mitte mänguliselt, vaid personaalselt, nende jaoks ei käi vaidlus mitte erinevate positsioonide, vaid isikute vahel.

Põhjused, mis viisid Piaget' laste kognitiivsete võimete alahindamiseni:

- 1) liiga jäikade küsimuste esitamine – liiga sageli ei saanud lapsed aru, mida uurija neilt ootas ning ei seostanud küsimust seetõttu reaalse olukorraga. Tegelikult oleks olnud hädavajalik arvestada laste reaalse keelelise kompetentsuse tasemega.*
- 2) Piaget ei arvestanud ka laste infotöötlusvõimega. Lastel jäi sageli küsimustele vastamat mitte sellepärast, et nad poleks vajalikke vaimseid operatsioone vallanud, vaid seetõttu, et nad ei suutnud neid korruga niipalju sooritada kui täiskasvanud. Lastega töötades tuleb keerulised ülesanded jaotada sellisteks komponentideks, millega nad opereerida suudaksid.*

Lisaks on saanud järjest selgemaks, et inimese kognitiivne areng sõltub väga suurel määral sotsiokultuurilisest keskkonnast – Piaget küll arvestas sellega, kuid alahindas selle osatähtsust. Temale oli laps eelkõige väike omaette uuriv teadlane, praegusaja uurimused aga vaatlevad last õpipoisina, kes saab oma esialgsed teadmised vanematelt ja lähikeskkonnast.

Goldman alustas Piaget' üldise mõtlemise kirjeldustest ning korraldas hoolika ja detailse uuringu, avastamaks, kuidas laste mõtlemine religioosetes valdkondades Piaget' astmetele vastab. Ta valis Inglismaalt 200 koolilast, igast vanusest 20 last, ja intervjueris neid kõiki. Selle intervjuu vältel jutustas ta 3 lugu Piiblist (Mooses ja põlev põõsas, Punase mere läbimine ja Jeesuse kiusatused) ja näitas 3 pilti (perekond kirikusse sisenemas, laps voodi ees palves põlvitamas ja katkine Piibel). Järgnes rida küsimusi, et nimetatud lugude ja piltide mõte välja selgitada. Analüüs tõestas, et usuline mõtlemine järgib Piaget' skeemi ning kasutab samu viise ja meetodeid nagu mõtlemine teisteski valdkondades. Samuti leidis ta, et intellektuaalselt andekamad lapsed jõudsid ühelt astmelt teisele varem kui nende kaaslased. Samas leidis Goldman ka vaheastmed nende põhiliste vahel, mida kirjeldas Piaget ning seega koostas 5-astmelise klassifikatsiooni.

1. Intuitiivne usuline mõtlemine.

Sel astmel järelavad lapsed konkreetsest faktist teise konkreetse fakti, hüpates ühelt teisele, isegi kui nende vahel pole loogilist seost. Nende mõtlemine on ebajärjekindel ja mõjustatud ebaolulisest. Küsimusele “Miks kartis Mooses Jumalat vaadata?” sai Goldman selliseid vastuseid nagu “Jumalal oli veider nägu” ja “Mooses oli sellest veidrast näost hirmunud”. Üks laps vastas küsimusele, mis maa, millel Mooses seisis, oli püha: “Sest seal kasvas rohi.” Küsimusele, miks Jeesus ei muutnud kive leivaks, ehkki ta oli näljane, kõlas üks vastustest: “Paha mees ei öelnud “palun””. Siit näeme, et piiblitõlg, jutustatuna väikestele lastele, võivad saada mõistetud väga veidral viisil, mida jutustaja sugugi nii kavatsenud pole ning et viis, kuidas lapsed neid mõistavad, sõltub suurel määral sellest, millised teised mõtted lapsi hiljuti on köitnud.

2. Vaheaste intuitiivse ja konkreetse usulise mõtlemise vahel.

Kui operatsioonalse mõtlemise võime kujunema hakkab, hakkavad lapsed teadlikuks saama omaenda intuitiivsete mõtete piiratusest ning püüavad asju loogiliselt seletada. Esimesed püüded sageli nurjuvad ja seega võiks seda vaheastet nimetada ka ebaõnnestunud konkreetse operatsioonalse mõtlemise tasandiks. See ilmneb hästi vastuses samale küsimusele (Miks Mooses kartis Jumalat vaadata?): “Jumalal on habe ja Moosesele habemed ei meeldinud”. Lapsed võivad esile tuua ka ringargumente, nagu näiteks põhjendus, et maa, millel Mooses seisis, oli püha sellepärast, et Jumal oli seda õnnistanud ja Jumal oli seda õnnistanud, sest see oli püha. Varaste loogikakatsete piiratus näitab, et piiblitõlgusid võidakse veel täiesti valesti mõista.

3. Konkreetne operatsioonaalne usuline mõtlemine.

Sellel astmel oskavad lapsed piiratud ulatuses klassifitseerida, süstemaatiliselt mõelda ja teha põhjendatud järeldusi. Antud juhul on operatsioonaalne mõtlemine piiratud kahel viisil. *Esiteks* saab see töötada ainult siis, kui tegemist on

nähtavate ja käegakatsutavate objektidega - või juhul, kui tegemist on looga, siis asjad, millest juttu, peaksid tegelastele olema nähtavad ja katsutavad. *Teiseks*, see ei saa ületada lapse oma kogemuse piire.

Järeldame, et Piibli lugusid mõistetakse sõnasõnaliselt ja neis sisalduvaid juhtumeid seletatakse lihtsa igapäevase kogemuse varal, mille laps juba on omandanud. Seda, mis Mooses põlevale põõsale läheneda ei julgenud, seletasid lapsed hirmuga saada põletushaavu või pimestatud. Punase mere loos seletati, et Jumal lahutas veed oma kätega. Jeesus ei muutnud kive leivaks, sest ta soovis oma võluvõimet kuradi eest varjata. Kui ta oleks seda kasutanud, oleks kurat selle varastada võinud.

Piiblilugude sümboolsest ja tähendamissõnalisest olemusest hiilitakse sellel astmel üsna tõenäoliselt sootuks kõrvale. Lapsed ei ole veel võimelised neid lugusid vaimulikult tõlgendama ja kui neid kasutatakse, jääb tulemus kaugele soovist selgitada lapsele Jumala olemust ja tema suhteid maailmaga - vastupidi, tulemuseks võib olla antropomorfse kujutluse tugevnemine, mis võib edaspidi isegi takistada tõese ja vaimsema pildi kujunemist. On võimalik, et paljud lapsed ei arenegi konkreetsest operatsioonalsest mõtlemisest kaugemale ja kui nad leiavad, et see vaatepiirkond on nende kogemuse seletamiseks ebapiisav, lakkavad ainet oma tähelepanu vääriliseks pidamast.

4. Vaheaste konkreetse ja abstraktse mõtlemise vahel.

Harms märkas, et usuline mõtlemine areneb aeglasemalt kui teistel aladel. Goldman märgib, et üleminek konkreetsele abstraktsele operatsioonalsele mõtlemisele leiab selles valdkonnas aset hilisemas eas kui Piaget' teoorias märgitud. Ta kommenteerib, et põhjuseks võib olla pidurdav efekt, põhjustatud Piibli materjalide lugemisest eas, kus lapsed ei ole veel võimelised selle metafoorset olemust mõistma. Nimetatud aeglasem areng annab põhjuse esile tuua vaheastme (umbes 11.-13. eluaastal), kus püütakse usuasjadest abstraktselt mõelda, kuid kus lapsed võivad sattuda raskustesse ning segadusse, kuna konkreetse mõtlemise harjumusi on raske murda. Goldman illustreerib seda näitega, kus laps, püüdes selgitada, miks põlev põõsas ära ei põlenud, ütles, et see leek oli "mingit sorti püha, mittepõletav leek", ning vastusega küsimusele, miks Jeesus kive leivaks ei muutnud: "Ta tahtis tõestada, et suudab elada ka ilma toiduta".

Nimetatud 4. vaheaste on usuõpetuse seisukohalt erilise tähtsusega. Õpetajad vajavad paindlikku strateegiat, et vältida selles kujunevas eas laste lootusetut segadusesattumist ning aidata neil kergemalt ja valutumalt läbida tee konkreetsele materiaalselt mõtlemiselt usuküsimustes abstraktsemale ja vaimsemale arusaamale.

5. Abstraktne usuline mõtlemine.

Pärast 13. eluaastat on inimene võimeline abstraktselt mõtlema ning opereerima mõttelisel tasandil, vajamata enam aktuaalset situatsiooni. Võimalikuks saab deduktiivne mõtlemine - õpilane alustab tervikteooriast ja läheb samm-sammult tagasi üksikfaktini. Nüüd suudetakse mõista metafooride tähendust ja aru saada, et lugu võib edasi anda tõde, mitte ainult jutustada konkreetsest sündmusest. Arutledes piiblilugude üle, on nad võimelised nii mõistma, mis tegelikult juhtus, kui ka seda, mida see tähendab. Edaspidi suudavad nad loos näha üldise fakti konkreetseid näiteid. Vastates küsimusele, miks Mooses ei julgenud Jumalat vaadata, selgitati, et tal oli süü(patu)tunne, mis leidub kõigis inimestes. Paljud Goldmani poolt intervjueritute mõistsid Jeesuse kiusamist kui tähendamissõna: "Ta (Jeesus) oli läinud kõrbesse, et oma mõtetele lahendust leida, ja Jumal pani ta proovile. See oli ta enda südametunnistus, kui ta võitles, kas anda alla või minna edasi."

Mitte kõik lapsed selles vanuses ei suuda saavutada täielikku abstraktset mõtlemist usuküsimustes ja mõned näitavad üles soovi sobitada üleloomulikku sellesse raamistikku, mille nad ise teavad olevat loomuliku. Kuid enne seda iga ei ava Piibel lapsele oma vaimulikku tähendust ning usuõpetus, mis ei juhi õpilasi selle mõtlemisastmeni, on ebaadekvaatne ja annab tõenäoliselt lastele usust hoopis väärast pildi.

Goldman käsitleb läbi nende 5 astme detailselt selliste mõistete arengut nagu pühadus, Jumala hoolitsus inimeste eest; see, kuidas Jumal maailmas tegutseb; Jeesuse isik; kannatuste probleem; palve, kirik ja Piibel.

Piibli autoriteedi küsimuses ilmnes 3 erinevat mõtlemisastet.

1) Umbes 10 ja poole eluaastani uskusi lapsed, et see absoluutne tõde ja nõuab meie tähelepanu, kuna see on suur raamat (seda väitsid ainult väga väikesed lapsed), või sellepärast, et see on trükitud, või et keegi täiskasvanuist - ema, õpetaja, või pastor, ütles, et see on nii. Seega tuleneb autoriteet selles eas lastele mõnelt täiskasvanult või konkreetsetest tingimustest.

2) Järgmine aste (umbes 12 aastat) leiab Piibli olevat autoriteedi aine/asjade tõttu, mida ta sisaldab. Selles eas lastele on Piibel tõde, kuna ta kõneleb Jumalast ja/või Jeesusest. "See peab olema tõsi, kuna selles räägitakse Jumalast ja Jeesusest." See kaldub olema üldine otsus, mitte kriitiline otsustus.

3) Kriitiline lähenemine algab järgmisest astmest (umbes 12,5. eluaastast). Siin leitakse, et Pühakiri on tõde, kuna tal on silmaganähtav kasu inimestele, või sellepärast, et paljud Piiblis jutustatud lood on Piibliväliste allikate kaudu tõestatud (ajalugu, arheoloogia jne.) või sellepärast, et Pühakirja sisu on inimkogemusega (lapse enda kogemusega) kooskõlas ja et selles tundub sisalduvat hulk tõesid.

Kuni 13. eluaastani, demonstreerib Goldman, uskus umbes 80% lastest, et suurem osa Piiblist on sõnasõnaliselt tõsi. Kahe järgneva eluaasta jooksul vähenes nii arvavate laste arv 57,5%-le. Pärast 15. eluaastat aga arvas ainult 15% Goldmani poolt intervjueritute, et pühakiri sisaldab literaalset tõde. Ta ise järeldab küll, et nende üle-15-aastaste küsitletute hulgas oli suur osa väga intelligentseid ja haritud noori, nii et üldiselt võiks literalistide protsent elanikkonna hulgas kõrgem olla. (Aeg on edasi läinud - milline võiks see protsent praegu olla? Milline see küsitlus võiks välja näha tänapäeva Eestis?)

Järeldused:

1) Väga oluline tähtsus on suhtumiste kujundamisel ja treenimisel - ilma selleta võib õppimisprotsess olla väga viljatu. Siin kohtame küsimust, kuidas sellised suhtumised kujunevad ja mida saab koolis nende suhtumiste kujundamiseks ette võtta. Võib olla, et kodu ja ühiskonna mõju, ulatudes tunduvalt kaugemale koolieelsest eest ja varasest lapsepõlvest, on nimetatud suhtumiste ja hoiakute kujunemisel otsustava tähtsusega ja et õpetaja ei saagi siin palju teha, vaid peab aktsepteerima olemasolevaid hoiakuid ning töötama nende poolt limiteeritud raamides.

2) Goldmani uuringud on näidanud, kui vajalik on õpetamisel selekteerida Piibli materjali vastavalt konkreetsele eale, et saavutada võimalikult täielikum mõistmine. Piibllilood, milles tõde sisaldub sümbolises vormis ja mille täielik mõistmine eeldab abstraktse mõtlemise olemasolu, kui neid õpetatakse liiga väikestele lastele, võib saavutada kavatssetule vastupidise tulemuse. Lapsed võivad küsitlusel anda täiesti rahuldavaid vastuseid, kuid sageli on ilmne, et tegemist on meeldejäetud väljendite kordamisega, mille tegelikku sisu ja mõisteta. Goldman toob näite lapsest, kes küsimusele, miks Jeesus kive leivaks ei muutnud, vastas: "Inimene ei ela üksipäinis leivast" (kaunis piiblifraas!), aga kui täpsustavalt uuriti, miks inimene ei ela üksipäinis leivast, seletas ta: "Kuna ta vajab ka võid ja moosi, mida selle peale määrada".

Abstraktse materjali kasutamine mittesobivas vanuses laste puhul võib anda väärast muljet kogu usu olemusest ning isegi põhjustada eitava suhtumise veel enne, kui laps on suuteline samadest probleemidest abstraktsemalt ja sügavamalt mõtlema. Küllap oleks vaja veel palju põhjalikumaid uurimusi selles vallas, kuidas lapsed Piiblit mõistavad, et usuõpetuse valdkonnas ettevaatlikult ja mõttekalt tegutseda ning koostada õppeprogrammid, mis võimaldaksid õigeid lugusid õigel ajal õpetada. Siit diskussiooniteema – mida peaks usuõpetuses õpetama, mida rõhutama?

3) Kuitahes ettevaatlik ja hoolikas on eelnev õpetus nii sisult kui esituselt, ikkagi tuleb meil silm silma vastu sattuda *üleminekuperioodiga*, mil lapsed abstraktselt

mõtlemata hakkavad. Nad hakkavad seniõpitud sügavamalt mõistma ja vajavad nüüd süstemaatilist abi, et uuel tasandil usulised tõesed läbi mõelda. Kuni seda pole tehtud, on tõenäoline, et tekib konflikt kõige vahel, mis seni usuõpetuses maailma, selle loomise ja olemuse kohta õpitud, ja selle vahel, mida õpetavad teised, teaduslikud õppeained. On vajalik harmoonilisse kooskõlla viia teadmine, et religioosne ja teaduslik maailmapilt pole sugugi 2 teineteisest täiesti lahus asetsevat ja teineteist välistavat erinevat perspektiivi, vaid lihtsalt kaks erinevat võimalust, kuidas samale asjale vaadata, kusjuures kumbki on oma kontekstis väärtuslik ja kasulik.

4) Vanemates klassides on vajalik vaba, kuid ettevalmistatud ja suunatud diskussioon, et õpilased suudaksid ise usulises mõttes selgusele jõuda ja oma suhtumised ja hoiakud kujundada. Doktriinid, mis baseeruvad teiste inimeste kogemustel, mineviku tarkus või õpetaja või kiriku autoriteet ei oma põhjapanevat mõju laste puhul, kellel pole tõsisist kristlikku tausta - viimasel juhul võidakse oma konfessiooni õpetus nagunii juba omandanud olla. Metoodika, kus nii õpilased kui õpetajad oma kogemusi jagavad (miks mitte kutsuda mõni oma ala tunnustatud teadlane!) ning kus koos püütakse jõuda järeldustele, võib tunduda küll pedagoogilises mõttes raskem ja akadeemiliselt vähem süstemaatiline ja rahuldav, kuid viia suuremale edule. Sellel tasemel tuleb õpetajal abistada õpilase kriitilise valiku tegemisel ja näha usuõpetuse eesmärki pigem isiklikus otsingus kui faktikogumite edasiandmises.